

Varga Éva Katalin

Az anatómiai nevek névadása

A LATIN ANATÓMIAI NEVEK JELLEMZŐI Az anatómia leíró tudomány, az egészséges emberi test felépítésével, szerveink alakjával és szerkezetével foglalkozik. Az anatómiai nevek egyidősek az orvostudománnyal, történetük elválaszthatatlan az emberi testet egyre mélyebben feltáró és egyre részletesebben leíró megismerés folyamatától. Az orvosi tudás fejlődését követve gyűltek és hagyományozódtak évszázadokon át. A mai nemzetközi anatómiai nevezéktár, a *Terminologia anatomica* (27) című latin–angol szójegyzék körülbelül 7600 anatómiai nevet tartalmaz, amelyek felépülhetnek latin és görög szóelemekből egyaránt, de mindig a latin nyelv nyelvtani szabályai szerint vannak megszerkesztve.

EGYSZAVAS ANATÓMIAI NEVEK

Az egyszavas anatómiai nevek az egyes képletek jellemző tulajdonságait ábrázolják elnevezéseikben. Gyakran köznyelvi szavakból jöttek létre hasonlóságon alapuló névátvitellel. Az átvitelek forrásai leggyakrabban az ember és az állatok testrészei, növények részei, korabeli hétköznapi használata tárgyak és domborzati elemek (12b). Például a madárcsőrre emlékeztető farkcsont latin neve, a *coccyx / os coccygis* a gör. *κόκκυξ* 'kakukk' átvétele. A sípcsont *tibia* 'síp' neve esetében, akárcsak a hasonló jelentéstartalmú *canna* 'nád; nádsíp' és *arundo* 'nád; nádsíp' elnevezésekben nemcsak az alaki hasonlóság, hanem a felhasználás módjának egyezése is közrejátszhatott, hiszen állatcsontból gyakran készítettek sipot. A hasonlóságon alapuló névátvitel (metafora) és az érintkezésen alapuló névátvitel (metonímia) minden korban az anatómiai nevek fontos névadási módja.

TÖBBSZAVAS ANATÓMIAI NEVEK

A *Terminologia anatomica* neveinek túlnyomó többsége több szóból áll. A többszavas anatómiai nevek minőségjelzős vagy birtokos jelzős szerkezetek, amelyek az anatómiai képlet alakjára vagy térbeli elhelyezkedésére, illetve valamely szerkezethez való tartozására utalnak. Tartalmaznak egy kulcsszót, amely mindig alanyesetben, a szószerkezet első helyén áll, ehhez kapcsolódnak a melléknévek vagy birto-

kosok, amelyek a szabályos latin szórend szerint követik a kulcsszót. Míg a leíró anatómia régebbi elnevezései inkább alakra vonatkozó jelzőket tartalmaznak, az újabbak a térbeli elhelyezkedést kifejezőket részesítik előnyben.

Kulcsszavak. A többszavas anatómiai nevek kulcsszavai kifejezhetik az anatómiai képlet főbb osztályait, mint *os* 'csont', *musculus* 'izom', *ligamentum* 'szalag', *arteria* 'verőér', *vena* 'visszér', *nervus* 'ideg', vagy jellegzetes részleteit, mint például a *processus* 'nyúlvány' a csontok, a *sutura* 'varrat' az összeköttetések, vagy a *tendo* 'ín' az izmok esetében.

A többelemű anatómiai nevek kulcsszavaiban is nagyon gyakoriak a hasonlóságon alapuló névátvitellek. Az átvitelek forrásai megegyeznek az egyelemű anatómiai nevekével. A csontrendszer anatómiai neveinek kulcsszavaiban megfigyelhető az „emberi testrészek” fogalomköre. A *caput* 'fej', *collum* 'nyak', *corpus* 'test' tagolást az alaki hasonlóságon kívül a térbeli elhelyezkedés is erősíthette. A testrészek közül előfordul még a *dorsum* 'hát', *geniculum* 'térd' és *dens* 'fog' is. A következő csoport az „állatok” fogalomköre: *ala* 'szárny', *cornu* 'szarv', *crista* 'taraj, taréj', *squama* 'pikkely', *concha* 'kagyló'. A „növények” csoportját a *tuber*, *tuberculum* 'gumó', *ramus* 'szár, ág' és a *spina* 'tövis' képviseli. A „használati tárgyak” jelentik az egyik legnépesebb csoportot: *cingulum* 'öv', *anulus* 'gyűrű', *pecten* 'fésű', *manubrium* 'markolat', *arcus* 'ív' (= 'íj'), *nervus* 'ideg' (= 'íj húrja'). Kiemelhetjük közülük a „hangszerek” csoportját: *tuba* 'kürt', *tympanum* 'dob'. Sok elnevezés kapcsolódik az „épület” fogalomköréhez: *basis* 'alap', *columna* 'oszlop', *tegmen* 'tető', *canalis* 'csatorna', *semicanalis* 'eresz', *sustentaculum* 'párkány', *angulus* 'szöglet'. Mivel a csontok felszíne egyenetlen, az ezt ábrázoló elnevezések a „domborzat” elemei közül kerülnek ki: *fossa* és *fovea* 'árok, gödör', *sulcus* 'barázda', *clivus* 'lejtő', *alveolus* 'meder', *fonticulus* 'kutacs' (= 'kis kút, forrás'), *sinus* 'öböl, üreg', *fissura* 'hasadék'. Érdekes, hogy ebben a fogalomkörben különösen sok szerzői nevet tartalmazó magyar anatómiai nevet találunk: *foramen caecum* Morand-lyuk, *canalis pterygoideus* Vidianus-csatorna, *impressio trigeminalis* Meckel-árok, *incisura tympanica* Rivini-bevágás, *fissura*

petrotympanica Glaser-hasadék, *tuberculum dorsale* Listerdudor, *linea arcuata* Douglas-vonal, *foveolae granulares* Pacchioni-gödrök (9). A szerzői nevek használata a klinikai ágak nyelvhasználatának a jellemzője. Rövidségük miatt a gyakorló orvosok szívesebben használják őket, ezért a többszavas latin anatómiai nevek esetében indokolt lehet a szerzői nevekhez való visszatérés (10). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *Terminologia anatomica Ossa* (27) 'Csontok' fejezetében egyetlen szerzői név sincs, az angol és az orosz leíró anatómiai nevek között sem találunk ilyeneket.

Az érrendszer anatómiai neveiben többféle fogalomrendszerből származó névátvitel jelenik meg. A legősibb megközelítés az ereket „tartályként” képezi le: *vas* '(folyadék tárolására szolgáló) edény', '(vér)edény', amely az azonos jelentésű görög *ἀγγεῖον* másolata. Vesalius „csőrendszerként” írja le őket, ennek eleme a *lumen* 'fény, világosság, 'belvilág'. A „vízfolyás” fogalomköre is megjelenik ezekben az anatómiai nevekben, mint *ostium* 'szájadékok, torkolat', vagy *sinus* '(vénás) öböl'. A legteljesebb rendszert a „növények” csoportja alkotja: *radix* 'gyökér, gyök', *bulbus* 'hagyma, gyök', *truncus* 'törzs', *ramus* 'szár, ág'. Ebben a képbe illeszkedik a szívizom vérellátásáról gondoskodó, a szívet körbefonó *arteriae coronariae* (*corona* 'koszorú') 'koszorúerek' elnevezés is.

Minőségjelzős szerkezetek. Jelzői jelentésük alapján két fő csoportba sorolhatók. Leírhatják az anatómiai képlet alakját: *foramen rotundum / ovale / lacerum* 'kerek / ovális / tépett szélű nyílás', kifejezhetnek embert körülvevő tárgyakhoz, dolgokhoz, természeti jelenségekhez való tényleges alaki hasonlóságot „Az *os hamatum* vagy *horgas csont*; tenyéri oldalán ulnar felől *horogszerű nyúlvány* (*hamulus ossis hamati*) emelkedik ki belőle” (26a), vagy utalhatnak az anatómiai képlet térbeli elhelyezkedésére: "Belső, a koponyaüreg felé tekintő homorú felszíne (*facies cerebialis*) a középső koponyaárok alkotásában vesz részt" (26d).

A latin minőségjelzős szerkezetek nagy részében a melléknév az anatómiai képletnek a test tengelyeihez viszonyított térbeli elhelyezkedését fejezi ki. Rendszerint párokba vagy hármas csoportokba rendeződnek: *condylus lateralis / medialis* 'külső / belső sípcsontbüttyök', *meatus acusticus externus / internus* 'külső / belső hallójárat', *phalanx distalis / media / proximalis* 'alsó / középső / felső ujjperccsont'. Az egymáshoz való viszonyítást, illetve szembeállítást a latin középfokú melléknévvel fejezi ki, amelyeknek a magyar nevekben alapfokú melléknév felel meg: *concha nasalis inferior / superior* 'alsó / felső orrkagyló', *cornu majus / minus* '[a nyelvcsont] nagy / kis szarv[a]'. Valaminek a pontosabb helyét a latin névben *infra-*, *supra-*, *inter-* stb. határozói előtagú összetett melléknévvel is meghatározhatják: *canalis infraorbitalis* 'szemüreg alatti csatorna', *fossa supraspinata* [*scapulae*], 'lapocka tövis feletti árka' *foramen intervertebrale* 'csigolyák közötti lyuk'. A melléknévi jelző tehát az anatómiai jelző alakján kívül kifejezheti annak valamihez való tartozását, valaminek a felszínén, belsejében vagy közelében való elhelyezkedését is: *os frontale*

'homlokcsont' (*frons* 'homlok'), *os occipitale* 'nyakcsont' (*occiput* 'nyakcsont'). A latin nevekben gyakori a két főnévből összetett melléknévi jelző, mint *recessus sphenothmoidalis* 'ékcsontrostacsonti tasak'.

A 'valamilyen alakú' jelentésű *-ideus* (gör. *εἶδος*), illetve a *-formis* (lat. *forma*) szóelem járulhat mind a görög, mind a latin tövekhez: *processus styloideus* 'íróvesszőnyúlvány' (görög *στυλος* 'íróvessző'), *processus xiphoideus* 'kardnyúlvány' (görög *ξίφος* 'kard'), *os pisiforme* 'borsócsont' (görög *πίσος* 'borsó'), *os cuneiforme* 'ékcsont' (latin *cuneus* 'ék'). Származhatnak görög és latin elemekből, aminek néhány esetben jelentésmegkülönböztető szerepe is van: *latin os scaphoideum* (görög *σκάφη* 'csónak') 'sajkacsont' a kéztő, és *os naviculare* (latin *navicula*, *navis* 'hajó') a lábtő csontjaként. Az *os ethmoidale* (görög *ἠθμός* 'szita') 'rostacsont' a rajta található sok apró lyukról kapta görög eredetű nevét; a *lamina cribrosa* 'szitalemez' (latin *cribrum* 'rosta, szita') jelzője hasonló jelentésű, de latin eredetű.

A melléknévi jelző sokszor azt fejezi ki, hogy az anatómiai képlet valaminek a közelében helyezkedik el, annak ellenére, hogy a jelző jelentése alaki hasonlóságra utal. Ezt figyelhetjük meg a *mastoideus* 'emlő alakú' melléknévvel alkotott anatómiai nevekben: a *fonticulus mastoideus* 'cssecsnyúlványi kutacs' és a *foramen mastoideum* 'cssecsnyúlványlyuk' esetében nem a kutacs vagy a lyuk emlő alakú, hanem a *processus mastoideus* 'cssecsnyúlvány' (görög *μαστός* 'mellbimbó, csecs'), amelynek a közelében találhatók.

Az izmok elnevezéseiben gyakoriak a főnévi jelzők, amelyek az izmok működését írják le, például *musculus flexor / extensor / adductor / abductor / rotator* 'hajlító / feszítő / közelítő / távolító / forgató izom'.

Birtokos jelzős szerkezetek. Ritkán találkozhatunk a latin anatómiai nevekben birtokos jelzős szerkezettel is a valamihez való tartozás, valaminek a felszínén, belsejében vagy közelében való elhelyezkedés kifejezésére: *arcus vertebrae* 'csigolyaív', *caput humeri* 'felkarcsont feje', *angulus sterni* 'szegycsonti szöglet'. A nevezéktan legfrissebb módosításai után a birtokos szerkezetek egyre inkább háttérbe szorultak, a valamihez való tartozást is főnévből képzett melléknév fejezi ki.

AZ ELMÚLT KOROK ANATÓMIAI NEVEI

AZ ANATÓMIAI NEVEK LEGŐSIBB RÉTEGE

Az ókor öröksége. Az európai orvostudomány és az orvosi szókinés gyökerei a Hippokratész és tanítványai tanait öszszegyűjtő, a Kr. e. V. és VI. században keletkezett *Corpus Hippocraticum*ig nyúlnak vissza. A görögök anatómiai nevei között sok a hasonlóság alapján létrejött névátvitel. Hippokratész a második nyakcsigolyának a jellegzetes nyúlványa

miatt adta az *ὀδούς* 'fog' nevet. Az *apophysis odontoides* 'fog alakú nyúlvány' elnevezés már a nyúlványt nevezte meg hasonlóságot kifejező melléknév segítségével. A mai *dens* 'fog' (vagy *dens axis* 'a tengely foga') név ebből a kifejtett hasonlatból jött létre (14a). A görög orvosok leírásai nem különböztek a mai anatómiai leírásoktól, gyakran alkalmaztak mellékneveket is az egyes képletek használati tárgyához, állat vagy növény részeihez való alaki hasonlításánál. A klasszikus görögben az *-ειδής* 'valamilyen alakú' (görög *εἶδος* 'alak, forma') szóvégi elemmel képzett melléknévvel fejezték ki. Galénosz használta először a *μαστοειδής* 'emlő alakú' jelzőt a csontnyúlvány leírására (23). A görög *-ειδής* a XVII. század folyamán *-ides*, majd *-ideus* latinizált alakban került be a nevezéktaiba (14e).

Az egyik legősibb anatómiai névátvitelt őrzi az izom Celsus óta ismert latin neve, a *musculus*, a *mus* 'egér' szó kicsinyítőképzős alakja. Az összehúzódó felkarizom vagy más kiduzzadó izom, mint például a lábikra és a futó egér hasonlóságán alapuló átvitel több nyelvben végbement: görög *μῦς* 'egér; izom', ófelnémet *mūs* 'felkarizom' (34) Фасмер *мышца*, óorosz *мышца* 'felkarizom, felkar' (36) Шанский *мышца*, ezért feltételezhetjük, hogy az indoeurópai örökségbe tartozik (32) Преображенский *мышь*. Az egéren kívül más állatokhoz való hasonlítás is szolgál különböző izmok megnevezésére az egyes nyelvekben. Az átvitel alapja lehet az állat alakja vagy a mozgása és az ábrázolt izom hasonlósága, például a görög *ἀλώπηξ* 'róka' a *psaos* izom (ágyékizom), az olasz *pesce* 'hal' vagy a latin *lacerta* 'gyík' a *lacertus* szóban a karizom nevéként (2a). Az 'egér' > 'felkarizom' > 'felkar' szláv nyelvekben lezajlott jelentésváltozásához hasonlóan tapasztalhatunk a latin *lacerta* 'gyík' átviteléből keletkezett *lacertus* 'felkarizom' > 'felkar' > 'kar' és 'felkarizom' > 'izom' általában jelentésféjlődése esetében (2b). A XVIII. századig a latin *caro* 'hús' szót különböző szókapcsolatokban használták az izmok megnevezésére, többek között: *caro fibrosa s. lacertosa s. muscularis* 'rostos vagy izmos hús' (14c). A 'gyík' képeinek ősi átvitele a TA *lacertus fibrosus* anatómiai nevében is megőrződött, az *aponeurosis musculi bicipitis brachii* névváltozataként. Apáczai egyik körülírást helyettesítő magyarítási kísérlete, az *egeretske* is ezt a latin mintát másolja: „inon valo hufok (egeretské) ereje által” (3). Az *egér* vagy *egeretske* valószínűleg azért nem terjedhetett el a magyarban anatómiai névként, mert a régiségben az állatok neve különböző betegségek elnevezéséhez kapcsolódott, az *egér* például a 'ló nyakán, füle tövében vagy torkában keletkezett daganat' jelentésű volt (28).

A latin egyszavas, hasonlóságon alapuló átvitelek létrejöhettek az egyes nyelvekben egymástól függetlenül is, ám közülük több a görög előképre vezethető vissza. A tudás hordozójának tekintett görög elnevezések másolása kezdetől fogva fontos volt az anatómiai névadásban. A latin alakban elterjedt anatómiai nevek esetében nem mindig könnyű megállapítani, hogy a névátvitel mikor és melyik nyelvben született meg. Különböző időpontokban keletkezettek: az

ókorban, például a *radius* Celsusnál, a középkorban, mint a *clavicula* Avicenna latin fordításában, és az újkor hajnalán is, mint a *fibula* Vesaliusnál.

A lapocka körvonala a bőr alatt élesen kirajzolódik a hátán, emiatt a régiségben is jól ismerték, állati lapockacsontból használati tárgyakat is készítettek. A névadás több nyelvben is a csont alakja alapján történt, így az anatómiai nevezéktár latin *scapula* 'ásó' (21) és a korábbi görög *ὠμοπλάτη* (*ὠμος* 'váll', *πλάτη* 'lapát') (18) anatómiai nevében. Az angol *shoulder-blade* és a német *Schulterblatt* a gör. *ὠμοπλάτη* mintájára jöttek létre, míg a francia *omoplate* közvetlen átvétel. A görög *πλάτη* rokonságába tartoznak a balti-szláv **plet-* (indoeurópai **plēt-*) 'lapos, széles' származékai, a szláv nyelvek 'lapocka, hát felső része' jelentésű szavai, például az orosz *плечо* (mai jelentése: 'váll') (35). A 'lapocka' fogalma nemcsak a csontra, hanem a körülötte levő testtájra is vonatkozik. Az anatómiai nevek közé az állatok húsának feldolgozásával kapcsolatos szavak is kerülhettek. Ebbe a jelentéskörbe tartozik az eredetileg 'lapos faeszköz' jelentésű késő latin *spatula* (*spatha*, gör. *σπάθη*), amely a *spatula porcina* szókapcsolatban Apiciusnál 'sertéslapocka' értelemben szerepel (1). A jelentések hasonlósága miatt a *spatula* keveredett a *scapula* és a *humerus* jelentéskörével, ezért lehet a folytatása a francia *épaule* 'váll' (5).

A római szerzők előszeretettel használták a görög elnevezések latinra fordított változatát. Lucretius is görög mintát követett a latin természettudományos szaknyelv megalkotásában, néhány elnevezése, például *nervus* (gör. *νεῦρον* 'ideg'), ma is részét képezi az anatómiai nevezéktárnak. Szívesen élt ezzel az eszközzel Celsus is, az egyetlen latin nyelvű ókori orvosi témájú mű szerzője, az ő alkotása például az *acetabulum* 'ecetes tálka' a görög *κοτύλη* 'kis csésze' mintájára a csípőízület vápájának nevéként (vö. LSJ). Voltak saját névátviteli is, például a *tibia* 'síp; sípcsont' vagy a *iugulum*, a *iugum* 'iga, járom' kicsinyítőképzős alakja a kulcscsont megnevezésére.

Az arabok szerepe. Az ókori latin nem hatott közvetlenül az orvosi nyelvre, ugyanis *De medicina* című műve csak 1443-ban került elő egy kolostori könyvtárból. A görög orvosi hagyományokat és a görög elnevezéseket az arab fordítások és azok latinra való visszafordításai őrizték meg számunkra. Arab közvetítéssel sokszor kerülő úton alakultak ki a mai elnevezések latin alakjai. Erre példa a *clavicula* 'kulcscsont' esete, amely a latin *clavis* 'kulcs' kicsinyítőképzős alakja. A csont elnyújtott S alakja nem a mai értelemben vett kulcsra, hanem egyszerű zárszerkezetre, reteszre emlékeztet. A hasonlóságon alapuló névátvitel a görögben keletkezett, a gör. *κλείς* 'kulcs' már Homérosznál szerepel 'kulcscsont' jelentésben (18). A latin *clavicula* az első ezredforduló tájékán először Avicenna latin fordításában bukkant fel, és Vesalius terjesztette el a XVI. században (24b). Celsus a *iugulum* (*iugum* 'iga, járom') szót használta a kulcscsont nevéként, a német *Trosselbein* (*Tross* 'málha, fuvar') ezt a mintát másolja. A *Schlüsselbein* (*Schlüssel* 'kulcs') csak Colombo (6) Anatómiájában, a *Trosselbein* névváltozataként fordult elő először.

Az orvosi nyelv az arab nyelv szemléletét tükröző elnevezéseken kívül az arab nyelv nem kielégítő ismeretéből fakadó fordítási hibákkal is gazdagodott. Ilyen például a *vena basilica*, amely Avicenna *al-basilik* elnevezéséből keletkezett, jelentése 'belső véna', és nem a belehallott görög βασιλεύς 'király' szóból értelmezett 'királyvéna', amely később elterjedt. Az arab név maga is a Galénosz által használt, szintén 'belső véna' jelentésű görög kifejezést másolja (14b).

A latin szerepe a XI–XV. században nőtt meg. Elsősorban a fordításoknak köszönhetően vált az európai orvostudomány nyelvéné. A XI. századtól számos arab orvosi művet ültettek át latinra. Bizánc eleste után, a XV. században kezdődött az ókori görög szövegnyománnyal kritikai kiadása és latinra fordítása. Az ókori szerzők tekintélyét nem kérdőjelezték meg, arab közvetítésű latinra fordított művei egészen a XVII. századig egyetemi tananyagként szolgáltak (20).

A tudományos nevezéktanhoz vezető út. A hasonlóságon alapuló névátvitel nem csak az ókorban volt kedvelt névadási eszköz. A XIV–XV. században felfedezett hallócsontocskák, a *malleus* 'kalapács', *incus* 'üllő', *stapes* 'kengyel' megnevezése is a csontok korabeli használati tárgyakkal való hasonlóságuk alapján. történt a *stapes* elnevezés a keletkezésének idejéről is árulkodik: nem jöhetett volna létre az ókorban, mert akkor még nem használtak kengyelt. A csont alakja az arabok által a VI. században elterjesztett kengyelhez hasonlít.

Vesalius, akit a modern anatómiai megalapítójának tartanak, és munkatársa is volt az első teljes Galénosz-kiadásnak is, kísérletet tett a latin anatómiai szaknyelv egységesítésére (20). *De humani corporis fabrica* című művében az emberi test szerkezetének és működésének a leírására sokszor új névátviteleket használ (11). Szemléletes hasonlataiból idézek néhányat: „van aztán, amelyik a mi S betűnkre hasonlít, mint a kulcsont, van, amely kard alakú, mint a mellcsont [...], s van, amely malomköre, pajzsra vagy tányérra (patellára) emlékeztet, mint az, amelyik a térdízületet védi” [Fordította: Magyar László András (19)]. Ő használta először a latin *fibula* 'kapocs, tű' jelentésű szót 'szárkapocscsont' értelemben, a görög *περόνη* 'tű' helyett: a *tibia* 'síp, sípcsont' és a *fibula* együtt valóban kapocsra hasonlít (24d).

A medence elnevezése Vesaliustól is származik: „ob lavacri similitudinem, pelvis dicenda”, a mosdótálhoz való hasonlóság miatt, medencének nevezendő (14f). A medencecsontok és a keresztcsont által közrefogott, a hasüreg alsó részén található tér mosdótálra emlékeztet. Maga a *pelvis* 'lapos tál' (21) anatómiai név a görög *πελλίς* '(fa)tál; fejlődény' (18) átvétele. A megnevezés folyamata egyben megismerési folyamat, a név sokszor hat a tárgyáról alkotott elképzeléseinkre. Az oroszban a XVIII. század végén az elnevezést a következőképpen magyarázták: „Таз (pelvis): самая нижняя часть подчревия. Она так названа от фигуры, которую не можно лучше сравнить, как с тазиком фельдшеров”, 'Medence (pelvis): a has legalsó része. Az alakjáról nevezték

el, amelyet nem lehet jobban semmihez hasonlítani, mint a felcser táljához' (33). A latin *pelvis* 'mosdótál' elnevezést másolja a német *Becken*, francia *bassin* is, valamint a magyar *medence*, amely 'rézből készült tárgy' > 'tálszerű edény' > 'mosdótál' jelentésváltozás eredménye (28), *medence* (12a).

A nemzeti nyelvek hatása. A középkor tudományának a nyelve és egyben az egyetemek, a tudományos műhelyek sokféle anyanyelvű tudós közösségének a közvetítőnyelve a latin volt. Mivel azonban ez a latin már senkinek nem volt az anyanyelve, hatottak rá a nemzeti nyelvek, főként az olasz, a francia és a német nyelv jellegzetességei, ami az anatómiai névadásban is megmutatkozott. Ez utóbbi különösen a közép-európai térségben érvényesült. A nyugat- és közép-európai nyelvek egyaránt a tudományos latinra támaszkodtak, ez tette lehetővé a szaknyelv területi egységét az anatómiai nevek terén is (17). Szép példáját mutatja az élönyelvi hatásnak a XIII. századi itáliai sebészek nyelvhasználatában született *fontanella* 'kutacs' (olasz *fontana*, lat. *fons* 'forrás, kút'), mely a mai nevezéktárban a latinos *fonticulus* alakban szerepel. Eredetileg egy bizonyos sebkezelési módszert jelölt, amelynek az orosz *фонтанель* 'gennygyülemet megnyitó seb' a közvetlen átvétele. Később a *fontanella* nevet az újszülöttek feje tetején, a koponyacsontok találkozására közötti lágy területre kezdték alkalmazni. Az átvitel alapja az agyvelő artériáinak a nagykutatcon is megfigyelhető lüktetése és a forrás feltörő vízének bugyogása közötti hasonlóság, melyet a latin *vertex palpitans* 'lüktető fejtető' és a *fontanella* latinosított alakjai, a *fonticulus* 'forrás' vagy *fons pulsatilis* 'bugyogó forrás' elnevezések is ábrázolnak (14d).

Az anyagi kultúra fejlődésének és a többszörös fordításoknak az együttes következményeit figyelhetjük meg az orsócsont különböző elnevezéseiben. Latin neve a Celsusnál szereplő *radius*, az 'egyik végén elkeskenyedő bot' alapjelentésű görög *κερκίς* megfelelője (18). A két szó közös jelentése 'vetélő' volt, az az eszköz, amellyel szövéskor a keresztfonalat a lánzfonalak közé vezetik. A mai szövőszék a csónak alakú vetélővel együtt csak a VI. században terjedt el Európában. Az ókorban a függőleges szövőszéken gombjától megfeszített orsót vagy ezt helyettesítő botot használtak (22). A latin *radius* jelentéskörében ezen kívül megtaláljuk a '(kerék)küllő' és a '(fény)sugár' jelentéseket is (21). A német *Armspindel* '(kar)orsó' és *Speiche* 'küllő', valamint a XIX. századi magyar *orsócsont*, *karküllő* és *könyöksugár* (7) egyaránt a *radius* különböző jelentéseit képezi le. A francia *rayon* a latin *radius* átvétele, a 'küllő' és '(fény)sugár' jelentésen kívül a XVI. században 'orsócsont' jelentése is volt (5). Ez a jelentése mára kiveszett, a mai franciában az orsócsont neve a latinos *radius*. Az orosz *луч* '(fény)sugár; orsócsont' / *лучевая кость* 'orsócsont' jelentésében már csak a '(fény)sugár' jelentéselem van meg. Ez arra utalhat, hogy az elnevezés alapja eredetileg a francia minta volt.

A farkcsont latin neve, *coccyx* / *os coccygis* a gör. *κόκκυξ* 'kakukk' átvétele. Már Herophilosz és Vesalius is a kakukk

csóréhez hasonlította a csontot. Az angol *whistle bone* 'fütyülő csont' elnevezését Riolan a XVII. században azzal magyarázta, hogy a távozó szellentés zaja a kakukk hangjára emlékeztet (24c). A bizonytalan eredetű orosz *копчик* (*кобчик, кобец* 'kékvércse; kis sólyom vagy héja') (36) *копчик* 'farkcsont' (31) anatómiai névben a kakukk talán angol hatásra cserélődött fel a XIX. század végén egy vijjogó hangú ragadózó madárra, és váltotta fel a korábbi, a csont helyére utaló *хвостеу* (*хвост* 'farok') elnevezést.

A melléknevekkel kifejezett hasonlítás az anatómiai névadás nélkülözhetetlen eszköze maradt. Az egyes kéztőcsontoknak a XVII. századig nem volt külön-külön nevük, csak számozták azokat. A nyolc kisebb, szögletes formájú csontot végül egy-egy jellemző jegye alapján nevezték el: „a sajkacsont (*os scaphoideum*) [...] csónakhoz hasonló; a holdas csont (*os lunatum*) [...] félholdra emlékeztető alakú, [...] az *os triquetrum* csonka piramis alakú, végül nevének megfelelő alakú az *os pisiforme* (borsócsont)” (26a). Az egyes anatómusok által adott nevek egy ideig párhuzamosan éltek egymás mellett. Az *os capitatum*-ról, a fejes csontról így írt Lyser: „os maximum et crassissimum, in postica parte capitulum obtinens”, a legnagyobb és legvastagabb csont, hátulsó részén egy fejecskéje van' (24a). A csontnak *os magnum, le grand os* 'nagy csont' neve is volt, végül Henle német anatómus *Kopfbein* elnevezésének latin *os capitatum* változata szilárdult meg. A háromszögcsontnak *os triquetrum* mellett volt *os triangulare, os cuneiforme, os pyramidale* elnevezése is (24a). A magyar névváltozatok is őrzik az egykor egymással versengő neveket: *háromszögcsont, háromszögű csont, ék alakú csont*. Az *os trapezium* 'trapéz kéz(tő)csont' és az *os trapezoideum* 'kis trapéz kéz(tő)csont' korábbi *os multangulum majus* és *os multangulum minus* neveit képezik le a magyar *nagy sokszögű csont* és a *kis sokszögű csont* névváltozatok.

NAPJAINK ANATÓMIAI NEVEI A XIX. századra a rengeteg, párhuzamosan élő névváltozat okozta zűrzavarnak az első tudományos nevezéktan kiadása vetett véget (10). 1895-ben a bázeli *Nomina anatomica* (BNA) megjelenése gyökeres fordulatot hozott: a használatban levő anatómiai neveket rendszerezte és egységesítette, a párhuzamos névalakok kiküszöbölésével az anatómiai neveket mintegy 30 000-ról 5000 elnevezésre csökkentette. Következetlenségei azonban születése pillanatától kezdve a módosítások igényét hozták magukkal. Az anatómiai nevezéktan az azóta eltelt több mint száz év alatt az nemzetközi bizottságok sora módosította, tökéletesítette és megújította. A legutóbbi, 1998-as felülvizsgálat eredménye, a Federative Committee on Anatomical Terminology (FCAT) által összeállított nemzetközi anatómiai nevezéktár, a Terminologia anatomica című latin–angol szójegyzék szabványosított rendszer, amelyben az anatómiai nevek a fogalmi rendszerbe rendezve, egyedi kódszámmal jelölve szerepelnek (10).

Az utóbbi évtizedek tudományos világában az angol lett az új közvetítőnyelv, ugyanazt a szerepet tölti be, mint az ókorban

a görög, a középkorban a latin, az újkorban a francia, majd a közép-európai térségben a német (30). A világ nagy kutatóközpontjaiban nemzetközi kutatócsoportok dolgoznak együtt, amelyeknek közös munkanyelve az angol (8). A kutatók szinte kizárólag angol nyelven teszik közzé eredményeiket, mivel csak így érhetnek el nemzetközi elismertséget (25). Az angol nyelvű cikkek mindenkihez eljutnak, az eredmények is gyorsabban átültethetők a gyakorlatba.

A nemzetközi anatómiai nevezéktár megszületésével az anatómiai nevek alkotásának a folyamata nem zárult le. Az új anatómiai neveket azonban már nem latinul alkotják meg, hanem angolul. 2013 augusztusában a belgiumi Leuven klinika sebészei bejelentették, hogy a térdízületben egy új „testrészt” találtak. Ez a napjainkban ritkaságnak számító felfedezés lehetővé tette, hogy figyelemmel kísérjük egy új anatómiai név születését. A *Journal of Anatomy* hasábjain közzétett tanulmányban az új ínuszalag először angolul kapott nevet: „hereafter termed anterolateral ligament (ALL)” (4). Ez az elnevezés szemléletében jól illeszkedik a többi ínuszalag nevéhez. A Terminologia anatomica újabb kiadásában az új anatómiai képlet latin neve bizonyára *ligamentum anterolaterale* lesz majd. 2013 novemberében azonban erre a latin szókapcsolatra mindössze 3 adatot találtam a világhálón. Addigra már több tudományos ismeretterjesztő írásban magyar nyelven is hírt adtak a felfedezésről. Az új testrészt magyar neve *anterolaterális ínuszalag* vagy *anterolaterális szalag* lett, sokszor az ALL betűszó is szerepelt a cikkekben. Ebből mindenképpen az következik, hogy az új magyar anatómiai név az angol elnevezést másolja, sőt, a majdan az anatómiai nevezéktanba is bekerülő latin név is az angol elnevezés fordítása lesz.

A modern műtéti eljárások az anatómiai képletek részletesebb megnevezését igénylik. Ezenkívül az is megfigyelhető, hogy a klinikai ágakban használt anatómiai nevek névadó szemlélete sokszor eltér a leíró anatómiai nevéktől. A koszorúerek kisebb, másodlagos és harmadlagos ágakra oszlanak. Az anatómiai nevezéktár mintegy 25, a koszorúerekre vonatkozó anatómiai nevet tartalmaz. A Kardiológiai Szakmai Kollégium a BARI (Bypass Angioplasty Revascularisation Investigation) által kidolgozott nevezéktár elfogadását javasolja (15). A szívsebészeti eljárásoknál ugyanis részletesebb „térkép” használnak, ahol az egyes érszakaszok kisebb szelvényekre vannak osztva, így könnyen bejelölhető az érhelyreállító műtét vagy a sztent beültetésének helye (29). A klinikai anatómiai kifejezések azonban nem feltétlenül jelölnek újabb érszakaszokat, sokszor az anatómiai atlaszokban is megtalálható részleteket nevezik meg, azonban néha attól eltérő névvel. A klinikai orvosi ágak nyelvhasználatát sajátos kettősség jellemzi: egyrészt nagyon gyorsan átveszik az újításokat, másrészt viszont ragaszkodnak a már használatban levő régi anatómiai nevekhez. A koszorúerek angol rövidítéseit, mint például *LAD* (*left anterior descending*), közvetlenül átveszi, vagy az angol elnevezések lefordításával hozza létre a magyar neveket, mint (*bal*) *főtörzs* a (*left*) *main* (*coronary*

artery) angol névből. A bal elülső leszálló koszorúérág *left anterior descending* neve a BNA *ramus anterior descendens* 'elülső leszálló ág' nevét örizte meg, nem tért át a leíró anatómia újabb, *Terminologia anatomica*-ban is szereplő *ramus interventricularis anterior* 'elülső kamraközi ág' elnevezésére, mely az érintett koszorúérszakasz elhelyezkedésére utal. A *Terminologia anatomica* angol anatómiai neveit megvizsgálva azt látjuk, hogy a latin nevek másolatai. A szóban forgó érszakasz angol neve *anterior interventricular branch*, tehát a latin név pontos fordítása. A klinikai gyakorlatban mégsem ez a jól kidolgozott leíró anatómiai nevezéktan a kizárólagos, gyakran találkozunk párhuzamos névhasználattal, az angol elnevezések betűszókká rövidült formáival, amelyekben korábbi nevezéktárak anatómiai neveit fedezhetjük fel. Azt tapasztalhatjuk tehát, hogy az anatómia és a klinikum nyelvhasználatát elszakadt egymástól.

Manapság a hasonlóságon alapuló névátvitelek előképei is az angolban keletkeznek. A jelenséget a csípőízületi vápa, az *acetabulum* és részeinek elnevezéseinek keresztül vizsgáljuk meg. Az *ízület vápa* vagy *ízületi vápa* ['bemélyedés (a talajban), árok, völgy'] az ízület félhold alakban sima porccal borított, félgömbszerű mélyedése motiválta, amelybe a combcsont gömb alakú feje illeszkedik, egy „kifelé tekintő félgömb alakú gödröt, a csípőízület ízületét alkotó acetabulumot foglalja magában” (26c). A lat. *acetabulum* jelentése 'ecetes tálka, csészé'. Maga az *acetabulum* a görög *κοτύλη* 'kis edény, csészé; gödör' nevet másolja, ahogy a XIX. században még használt *cavitas cotyloidea* névben őrződött meg. A *κοτύλη* anatómiai névként már Homérosz, Hippokratész és Galénosz műveiben is előfordult (18). A csészé fogalomkörébe tartozik a régies *fundus acetabuli* 'edény feneké', melynek a mai nevezéktan szerint *fossa acetabuli* 'árok, gödör' a neve, valamint a *labrum acetabuli* (*Terminologia anatomica*) 'ajak, perem': „Az acetabulum szélét 5–6 mm magas rostporcos ajak (*labrum acetabulare*) veszi körül” (26b). A *Terminologia anatomica* a *labrum* helyett a *limbus / margo acetabuli* neveket használja a csontrendszer nevei között, magyar neve *vápaperem* vagy *vápaszél*. Az említettek kivül a *Terminologia anatomica* csak a *facies lunata* ('hold alakú felszín') és az *incisura acetabuli* ('bevágás') neveket tartalmazza.

Az ortopédiai sebészetben használt új elnevezések az angolban keletkeznek, és többségüknek nincs is latin megfelelőjük. Az *ízület vápa* részei – az anatómiai leírásról eltérően – az álló embert képezik le, és egy épület elemeiként jelennek meg: *acetabular roof* 'tető' vagy *acetabular dome* 'boltozat', *anterior / posterior column* 'pillér', *anterior / posterior wall* 'fal'. Latin neve közülük csak egynek van, az *acetabular roof* megfelelőjeként *tectum acetabuli*. Ezt másolja a magyar szaknyelv *vápatető* elnevezése: „A cranialis irányú migráció során a femurfej necrosisával mellett a vápatető collapsusa is megfigyelhető” (16). A *tectum* mellett az angolban *roof* és a 'boltozat' jelentésű *dome* is használatos. A magyar *dóm* jelentésköre feltehetően ennek a 'kupolaboltozat' jelentésű építészeti szakkifejezésnek a hatására bővült az ortopédiai

szaknyelvben: „Azoknál a töréseknél, ahol a »dóm«, a vápatető intakt vagy elmozdulás nélküli, és a medencegyűrű nem deformált, konzervatív terápia végezhető” (13). További, angol mintát másoló elnevezések a *vápapfal* (*wall*), *pillér* (*column*), *vápaszög*, *vápasarok* (*angle*), valamint az eddig vizsgált fogalomcsoportokba nem illeszkedő (*Köhler-féle könnycsepp* (*teardrop*). Az orvosok az angol nevek helyett feltehetően azért használják a magyar megfelelőket, mert az épülethez való hasonlítás szemléletes, könnyen leképezhető, és a magyar alakok ugyanolyan rövidek, mint az angol elnevezések.

IRODALOM

- Adams James Noel *Anatomical terms transferred from animals to humans in Latin* Indogermanische Forschungen 1982; 87: 90–109.
- André Jacques *Le vocabulaire latin de l'anatomie*. Paris, Les Belles Lettres, 1991:203(a), 91(b).
- Appatzi Tsere Janos *Magyar Encyclopaedia* Ultrajecti. Ex Officina Joannis à Waesberge, 1653.
- Claes, S. et al. *Anatomy of the anterolateral ligament of the knee*. *Abstract Journal of Anatomy* 2013; 223. 4: 321–328. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/joa.12087/abstract> (letöltés: 2013. november 29.)
- CNRTL = *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales* <http://www.cnrtl.fr/etymologie/>
- Colombo Realdo, Schenk Johann Andreas *Anatomia, Das ist: Sinnreiche, Künstliche, Begründete Aufschneidung, Theilung, vnd Zerlegung eines vollkom[m]enen Menschlichen Leibs vnd Körpers...* Franckfort am Mayn, M. Becker. 1609.
- CzF = Czuczor Gergely, Fogarasi János. *A magyar nyelv szótára I–VI* [I–IV.] Emich Gusztáv, [V–VI.] Athenaeum, [I–V.] Pest, [VI.] Budapest. 1862–1874.
- Demeter Éva *Az orvosi szaknyelv* In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció Miskolc, Miskolci Egyetem, Budapest, Tinta Könyvkiadó* 2010:219–42.
- Donáth Tibor *Anatómiai nevek. Anatómiai, szövet- és fejlődéstani terminológia* Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt. 2005.
- Donáth Tibor *Az anatómiai nyelv mint az orvostudomány alapja* In: Bószé Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009:287–295.
- Garrison Daniel H. *Metaphor and Analogy in Vesalian Anatomy* in *Andrae Vesalii De Humani Corporis Fabrica* 2003. <http://vesalius.northwestern.edu/essays/metaphoranalogy.html> (letöltve: 2015. május 23.)
- Hadrovics László *Magyar történelmi jelentéstan* Budapest, Akadémiai Kiadó 1992:127(a), 130–2(b).
- http://www.jegyzet.hu/uploaded/1497/50_eves_obsi_2.pdf (letöltve: 2012. december 15.)
- Hyrthl Joseph *Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart* Wien, Wilhelm Braumüller 1880:60(a), 69(d), 91(c) 220(d). 260(e), 390(f).
- Kardiológiai Szakmai Kollégium *Az Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja. Perkután coronariaintervenciók (PCI) 2008* <http://www.drdiag.hu/iranyelvek.php?id=1764&tipus=2> (letöltve: 2013. január 28.)
- Lakatos Tamás és munkatársai *A csípőízület érintettségére rheumatoid arthritisben. Patológiai jellegzetességek és az ortopéd sebészi kezelés lehetőségei* *Lege Artis Medicinae* 2001;11/1:38–44.

17. Lanstyák István *Fordítás és kontaktológia* Fórum Társadalomtudományi Szemle 2003;5/3:49–70. http://epa.oszk.hu/00000/00033/00014/pdf/szemle_2003_3_lanstyak.pdf (letöltve: 2012. március 28.)
18. LSJ = Liddell Henry George, Scott Robert *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie Oxford, Clarendon Press 1940.
19. Magyar László András (szerk.) *Medicina renata. Reneszánsz orvostörténeti szöveggyűjtemény* Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 2009b http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.9.1/andreas_vesalius_csontokrol_es_a_szivrol.pdf (letöltve: 2015. május 23.)
20. Magyar László András *Az európai orvosi nyelv története* In: Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009a:73–85.
21. OLD = Glare P. G. W. (ed.) *Oxford Latin Dictionary* Oxford, Clarendon Press 1968.
22. Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon* Budapest, Akadémiai Kiadó 1977–1982. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/index.htm> (letöltve: 2013. október 10.)
23. Šimon, František – Marečková-Štolcová, Elena *Anatomical adjectives with the components -ideus and -formis* Graeco-Latina Brunensia 2012;17/2:205–13.
24. Skinner H. A. *The Origin of Medical Terms*. Baltimore, The Williams and Wilkins Company 1949:78(a), 96(b), 98(c), 145(d).
25. Slammadinger József 2003. Az angol nyelv hatása a magyar nyelvre, szaknyelvekre. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 44–45.
26. Szentágothai János, Réthelyi Miklós *Funkcionális anatómia. Az ember anatómiája, fejlődéstana, szövettana és tájékozódási anatómiája* I–III. Budapest, Medicina 1989:344(a); 2002:452(b); 2006:238(c), 266(d).
26. ТА = Колесников, Л. Л. (ред.) *Международная анатомическая терминология* Москва, Медицина 2003.
27. TESz. = Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1976.
28. *The BARI Protokol. Protocol for the Bypass Angioplasty Revascularisation Investigation*. In: *Circulation* 1991. 84. 6. Supplement V:1–27. <https://biolinc.nhlbi.nih.gov/static/studies/bari/Protocol.pdf> (letöltve: 2013. január 27.)
29. Wulff, Henrik R. *The language of medicine* *Journal of the Royal Society of Medicine* 2004;97:187–8.
30. Кунгушева, И.А. *Разрыв мотивационных отношений между словами как результат семантических модификаций* Фольклорно-диалектологический альманах СЛОВО: материалы научных экспедиций 2013; 3. http://www.amursu.ru/attachments/article/9493/%D0%B03_%D0%9A%D1%83%D0%BD%D0%B3%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B04.pdf (letöltve: 2015. május 23.)
31. Преображенский, А. *Этимологический словарь русского языка* I–II. Москва, Типография Г. Лисснера и Д. Совко, III. Москва–Ленинград, Издательство Академии Наук СССР, 1910–1914.
32. Романов, Н. А. *Русская анатомическая терминология XVIII века. Книга I. Остеология* Смоленск, САУ 1997.
33. Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева* Москва, Прогресс 1986–1987.
34. Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва, Издательство Русский язык 1999.
35. Шанский, Н.М. (ред.) *Этимологический словарь русского языка*. I/1–. Москва, Издательство Московского Университета 1963–.

Fától fáig... a Pantheonba

Kányádi Sándor halálára

Elment a Nagy Öreg,
dolga végezten.
Megtette mit kellett,
bőven, tetézetten.

Ő megértett, és mi is
megértettük:
nem fogjuk kitépni,
önnön anyanyelvünk!

Várják már odafent,
glóriája készen;
szegény magyaroknak,
nagy hiánya léssen....

Török Samu

Kovászna, 2018. jún. 20.